

פרק שני

רדיקליזציה וחמאסיזציה ברצועת עזה

הרדיקליזציה בעזה קדמה להשתלטות חמאס ב־2007, ושורשיה נטועים כבר באמצע המאה הקודמת ובעשורים של טראומות לאומיות, מצוקות מצטברות, הדרה פוליטית, דעיכה כלכלית ועימותים אלימים חוזרים ונשנים. מציאות החיים הקשה של רצועת עזה משתלבת כמובן במסגרת הרחבה יותר של המאבק הלאומי הפלסטיני ושל חזון האחים המוסלמים בדבר עיצוב מחדש של האזור תחת שלטון דתי.

לאחר תפיסת השלטון ברצועת עזה (2007) הפך אותה חמאס לשדה קרב לאומי־מקומי וגם למוצב אסטרטגי של מטרה חוצת גבולות. העימות עם ישראל, מציאות הסגר הכלכלי והפילוג הפנים־פלסטיני אפשרו לחמאס להציג עצמו ב־זמנית הן כתנועת התנגדות והן כגורם שלטוני. בנסיבות אלו בנה חמאס את הזהות המקומית של עזה כולה במסגרת האידיאולוגית הקיצונית של התנועה, דרך מערכות השלטון והחיים השונים (גוטרמן, 2020).

שורשי הרדיקליזציה של רצועת עזה

רצועת עזה התעצבה כסמל של המאבק הלאומי הפלסטיני עוד ב־1948, עם ההגירה של רבים מהפליטים הפלסטינים אליה במהלך המלחמה. בתודעה הקולקטיבית הפלסטינית, מחנות הפליטים ברצועת עזה, סמוך למדינת ישראל, מהווים עדות חיה לעוול שנעשה להם במסגרת הנכבה, ומייצגים את הנחישות הבלתי מתפשרת לשוב אל האדמות שנגזלו מהם. לא ניתן להבין את הרדיקליזציה של החברה העזתית ללא התייחסות לחשיפה ממושכת לטראומה, לעקירה ולבידוד מבני. מרבית תושבי עזה (כשלושה רבעים) הם פליטים או בני פליטים שגדלו בתנאים של צפיפות, תלות כלכלית ומוביליות מוגבלת, ומכאן שתודעת הפליטות דומיננטית בחוויה המקומית. עימותים צבאיים חוזרים הסבו להם אבדות אנושיות וחומריות קשות, ומרבית תושבי הרצועה חוו אובדן או פגיעה של בן משפחה אחד או יותר, מה שמטמיע את חוויית האלימות כמעט בכל בית.

עוד לפני השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007 חוותה האוכלוסייה עשורים של שוליות ואלימות פוליטית, ותלות כלכלית במקורות חיצוניים. תחת הממשל הצבאי והמנהל האזרחי

הישראלים שקדמו לתהליך אוסלו הפלסטינים בעזה לא נתפסו כסובייקטים פוליטיים של ממש, והפיתוח הכלכלי המקומי היה נתון להגבלות כבדות. אף שרבים מצאו תעסוקה בישראל, הצמיחה התעשייתית והחקלאית בתוך עזה עצמה נותרה מוגבלת בשל הגבלות על שימושי קרקע, סחר ותשתיות.

חשוב מכך, חוויית החיים תחת שלטון ישראלי החריפה את האנטגוניזם כלפי ישראל, והיסוד הדתי החזק בזהות העזתית יצר מצע לחדירה של רעיונות אסלאמיסטיים רדיקליים. על בסיס זה ובעזרת החשיפה לאידיאולוגיה של האחים המוסלמים דרך הזיקה למצרים, ייסד אחמד יאסין בשנות ה-70 של המאה ה-20 את אגודת אל-מג'מע אל-אסלאמי, שתחת עיני השלטון הישראלי ואף בעידודו הקימה מוסדות חברה ודת ברחבי הרצועה. דרך מוסדות הדעוה הללו הטיפה אל-מג'מע אל-אסלאמי לתפיסת העולם האסלאמיסטית מבית מדרשם של האחים המוסלמים, ויצרה את התשתית האנושית והרעיונית להקמת חמאס עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה.

הסכמי אוסלו העניקו לתושבי עזה ריבונות ואוטונומיה מוגבלים בלבד תחת הרשות הפלסטינית. מנופי שליטה מרכזיים – גבולות, מרחב אווירי, תנועה ומרשם האוכלוסין – נותרו בידי ישראל. אף שההסכמים עוררו בטווח הקצר תקוות להגדרה עצמית, הם ביססו לבסוף מודל שלטוני היברידי שאִכזב פלסטינים רבים. עם הזמן, השחיתות, חוסר היעילות ותלות הרשות בתורמים זרים כרסמו בלגיטימיות שלה ושיחקו לידי חמאס.

חמאס ניצל את תחושת האכזבה והמשיך לבסס רשת מקבילה של מסגדים, בתי ספר, ארגוני צדקה ומרפאות. רשתות הדעוה הללו סיפקו הן סיוע ממשי והן הדרכה אידיאולוגית, והציגו את חמאס כחלופה שורשית לרשות הנשלטת בידי אליטות. בשכונות מודרות ובמחנות הפליטים העניק חמאס תחושת תכלית, אחריות וזהות – מרכיבים שהרשות כשלה יותר ויותר באספקתם (International Crisis Group, 2003; Levitt, 2006).

ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה ב-2005, שנועדה לסיים את הכיבוש באופן חד-צדדי, נתפסה כשחרור שהושג באמצעות מוקאומה – התנגדות מזוינת של פלגים פלסטיניים, ובראשם חמאס. התפיסה הרווחת הייתה שהטרור, ולא הדיפלומטיה, הוא שכפה על ישראל את הנסיגה. נרטיב זה עיצב את האווירה הפוליטית ערב בחירות 2006 למועצה המחוקקת ותרם ישירות לניצחון חמאס.

ואולם תחושת הניצחון הייתה קצרת ימים: לאחר הניצחון האלקטורלי של חמאס ב-2006, השתלטותו בהפיכה צבאית אלימה על הרצועה ב-2007 וירי הרקטות לעבר ישראל מייד לאחר מכן, הטילו ישראל ומצרים סגר יבשתי, ימי ואווירי על הרצועה, שנועד לבלום את

חמאס. תחושת השחרור התחלפה במהרה במציאות של מצור ובידוד. לסגר היו השלכות כלכליות והומניטריות הרסניות על האוכלוסייה הרחבה. בסיס הייצור הצנוע של עזה קרס: עד 2010 נסגרו יותר מ־90 אחוזים מהמפעלים, היצוא צנח ביותר מ־95 אחוזים והאבטלה החמירה. הסגר שיבש את הגישה לסחורות ולשירותים חיוניים, לרבות ציוד רפואי, דלק וחומרי בנייה (European Council on Foreign Relations, n.d.).

כאשר 80 אחוזים מתושבי עזה הסתמכו על סיוע הומניטרי ו־60 אחוזים התמודדו עם חוסר ביטחון תזונתי (Tannira, 2021), הפכה אספקת השירותים של חמאס באמצעות זרועות הצדקה שלו לקו חיים עבור רבים. יכולתו לספק חינוך, בריאות, סיוע כספי וביטחון בתוך משבר מערכתי חיזקה את אמינותו המקומית והגבירה עוד יותר את סמכותו האידיאולוגית בקרב אוכלוסייה שעסוקה בהישרדות יומיומית (International Crisis Group, 2008). המהפך הזה – מתחושת ניצחון לנפילה תחת מצור – העמיק את תחושת האובדן המתמשך הצבאי, הפוליטי והכלכלי וחיזק תפיסת עולם שבה האלימות נתפסת כלגיטימית, מוסרית ואף מקודשת. עבור רבים ההתנגדות אינה פעולה פוליטית אלא מהלך קיומי, המעוגן בסבל מורש ובאמונה שחוסר אונים מצדיק תגובות חריגות. ככל שהטראומה נעשית בין־דורית, כך גם מופנם המאבק בקרב הציבור הרחב כמגדיר זהות.

חמאסיזציה – הרדיקליזציה של רצועת עזה תחת שלטון חמאס

ניצחונו האלקטורלי של חמאס ב־2006 והשתלטותו האלימה על עזה ב־2007 פירקו את המסגרת המוסדית השברירית של הרשות הפלסטינית. לאחר שבוע של עימותים מזוינים ואלימים גירש חמאס את בעלי התפקידים המזוהים עם פתח (ואת חלקם אף רצח), פירק את כוחות הביטחון של הרשות והשתלט באופן חד־צדדי על הרצועה. בחלל המוסדי שנוצר הקים חמאס במהירות מערכת משילות חדשה, שטשטשה את הגבולות בין תפקוד מדינתי לבין אכיפה אידיאולוגית. הדגם החדש מיזג שליטה בירוקרטית עם מינויים מבוססי נאמנות, ואִפשר לחמאס לבסס את מרותו ואת תפיסת עולמו דרך כל מגזרי החיים הציבוריים:

- **משילות וביטחון:** חמאס הקים מבנה מנהלי חדש, משרדים ממשלתיים ויחידות ציבוריות, ואייש אותם בנאמניו. משרד הפנים הפך לכלי שליטה מרכזי האחראי לפיקוח על מחאה, לניטור האוכלוסייה ולשמירת היציבות הפנימית. כוחות ביטחון הפנים הוסמכו לעקוב אחר מבקרים, להרתיע אופוזיציה ולדכא מחאות, כדי לשרת את ההגמוניה הפוליטית של התנועה (International Crisis Group, 2008).

- **מערכת משפטית:** פותחה מערכת שיפוט מקבילה, הכוללת בתי דין שרעיים לצד מוסדות אזרחיים. מינויים נעשו לפי זיקה אידיאולוגית, לא לפי עצמאות או מצוינות מקצועית, כך שהכרעות משפטיות חזקו את סדר היום של התנועה ובודדו את הנהגתה מביקורת שיפוטית (International Crisis Group, 2003).
- **יצירת הכנסות וכלכלה מקבילה:** תחת סגר והגבלות על סיוע חוץ הוקם אקוסיסטם כספי אוטונומי: גביית מיסים על סחורות מוברחות, היטלים על דלק, עסקים וסיוע הומניטרי ושליטה ריכוזית בכספי צדקה (זכאת). הכלכלה המקבילה מימנה את מנגנוני השלטון והגבירה תלות ציבורית בשירותים שמפעיל חמאס (International Crisis Group, 2008).
- **אינדוקטרינציה ממוסדת במערכות החינוך ומוסדות הדת:** חמאס השתלט באופן רשמי על משרדי החינוך והדת ועיצב מחדש את תוכניות הלימוד כדי להדגיש תמות של התנגדות, עמידה איתנה, ג'האד, מות קדושים וערכים אסלאמיסטיים קיצוניים נוספים, תוך הסרת אזכורים להסכמי שלום או לדו־קיום (Impact-SE, 2009). ההתנגדות מבית מדרשו של חמאס מוסגרה כחובה לאומית ודתית, במטרה לעצב את דורות העתיד סביב המחויבות האידיאולוגית לנרטיב של עימות מתמשך. השליטה במשרד הדתות אפשרה לסנן אנשי דת, ליצור סטנדרטיזציה של דרשות יום שישי ולהכווין אירועי קהילה, כדי להבטיח התאמה בין המסר הדתי לבין המסר הפוליטי.
- **רווחה, דעוה ורשתות חברתיות:** תשתיות הדעוה הורחבו לכדי מערכת רווחה "מדינתית": חלוקת מזון, שירותי בריאות, מלגות וסיוע חירום הופעלו דרך רשתות צדקה של חמאס, המשמשות גם מנופי השפעה פוליטית. עזתים שנהנו משירותים אלו עברו לעיתים סינון אידיאולוגי, והדבר העמיק את דפוסי הקליינטליזם ואת התלות בחמאס (International Crisis Group, 2008).
- **מדיה, טקסים ציבוריים ותוכניות ילדים:** אל־אקצא TV שימשה כלי לאינדוקטרינציה בגילים צעירים. תוכניות שונות (כמו פארפור וחלוצי המחר) הציגו מודלים של התנגדות, נאמנות דתית והאדרת מות הקדושים כהקרבה מכובדת המעניקה גמול אלוהי (Margolin & Levitt, 2023). במקביל, הלוויית, עצרות ואזכרות שנתיות מיזגו סמליות דתית עם מסרים פוליטיים, העלו על נס את השהידים והקרינו אחדות (Reuters, 2017).
- **גיוס קהילתי והשתלטות על החברה האזרחית:** מחנות נוער, ארגוני נשים ועמותות צדקה הרחיבו את חדירת התנועה לחיים הפרטיים. מוסדות אלה העניקו שירותים ובד

בבד חיזקו מסרים אידיאולוגיים, דחקו ארגוני חברה אזרחית עצמאיים והגבירו תלות במוסדות שבשליטת חמאס (International Crisis Group, 2007).

- **מסרי הנהגה:** בכירי התנועה הקפידו לאורך השנים למסגר את הקושי המתמשך, לרבות תחת שלטונם, כחלק ממאבק לאומי קדוש, ועשו שימוש בלשון דתית לקידום מסרי חוסן, הצדקת אלימות מתמשכת ושימור נאמנות פוליטית לתנועת חמאס כנושאת הדגל של האינטרס הפלסטיני והייעוד האלוהי (European Council on Foreign Relations, n.d.).

- **אכיפה וניטור:** שירותי הביטחון הפנימיים ניטרו התנהגות ציבורית והבעת דעות בשיח הרשתי, בעוד רשתות חברתיות בלתי רשמיות במעגלי החיים השונים (המשפחה המורחבת, השכונה וכדומה) אכפו קונפורמיות. פיקוח, הפחדה והטרדה ממוקדת יצרו אקלים שבו סטייה מנורמות התנועה העמידה את החורגים מהנורמות בסכנה של דחייה חברתית ואף בסכנה פיזית (Human Rights Watch, 2008).

ההשתלטות על התודעה החברתית של האוכלוסייה העזתית התבצעה כמובן במקביל לבניית היכולות הצבאיות של חמאס. שעבוד המשאבים הקולקטיביים לטובת חזון ההתנגדות המזוינת והאדרה של הכוח הצבאי שימשו גם הם לעיצוב האתוס הקולקטיבי ברוח החזון הקיצוני והבלתי מתפשר של חמאס.

כך, באמצעות שליטה מתואמת במוסדות מנהליים, משפטיים, דתיים וחברתיים, בנה חמאס את משטרו ברצועת עזה סביב עיקרון מארגן של **נאמנות אידיאולוגית**. התוצאה שהושגה אינה רק שליטה סמכותנית אלא גם הטמעה של האידיאולוגיה הקיצונית כחלק מובנה מאופן התפקוד של מערכות השלטון וחיי היומיום. מכלול המנגנונים – מחינוך ודת, דרך רווחה ותקשורת ועד ביטחון ומשפט – יצרו **מערכת מושרשת לעיצוב זהות**.

חשוב להדגיש כי אחיזתו של חמאס נשענת לא רק על שליטה מוסדית אלא גם על מינוף אתוס מבוסס של המאבק בישראל כמסד נורמטיבי שעמד לרשות התנועה. עשורים של מלחמה, סגר והדרה פוליטית חיזקו אמונות וערכים קיימים: הצדקת תביעותיהם המקסימליסטיות של הפלסטינים לצד דה-לגיטימציה של ישראל; תחושות עזות של קורבנות ואי-ביטחון לצד דימוי עצמי מוסרי ואמיץ; פטריוטיות ואחדות תחת האיום המשותף. תפיסות וערכים אלו "הוזרקו" לתושבי הרצועה דרך המערכות שהיו בשליטת חמאס, וכך התמזגו הזהות האישית והזהות הקולקטיבית ברצועה סביב תפיסת עולם שממסגרת את הסכסוך עם ישראל כצו קיומי, את הפשרה עימה כבלתי לגיטימית ואת המאבק הנחוש להכחדתה כדרך היחידה למימוש הזכויות הפלסטיניות וכמצווה אלוהית.

סיכום: משבר מבני כמנוע של רדיקליזציה

הרדיקליזציה בעזה היא תוצר ארוך שנים של מציאות הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חוויות גירוש וכיבוש ועשורים של הדרה פוליטית, דעיכה כלכלית ושחיקה מוסדית. כל אלו יצרו תנאים לצמיחתן של אידיאולוגיות קיצוניות, לאומניות ודתיות. חמאס ניצל זאת היטב. באמצעות הנדסה חברתית ממוקדת, דרך המערכות שעמדו לרשותו, הוא השריש את האידיאולוגיה שלו ועיצב את התודעה הציבורית סביב נרטיב של התנגדות ועימות. עם הזמן, הרדיקליזציה נורמלה ונטמעה במארג החברתי של עזה. התוצאה היא אקוסיסטם אידיאולוגי מושרש לעומק. אחרי כשני עשורים של שלטון חמאס, הרדיקליזציה אינה נחלתן של אליטות פוליטיות או של רשתות מיליטנטיות בלבד. היא נוכחת בבתי הספר, בחיים הדתיים, בתקשורת, במבנים החברתיים ובחיי היומיום. ככל שניתן להסתמך על סקרים ותחושות של גורמים שונים המכירים את הזירה העזתית, האג'נדה האסלאמיסטית שהניעה מערכת זו אומנם אינה נחלתם של כל תושבי הרצועה, אולם היא מחזיקה בכוח שכנוע רב הנסמך על מרכזיות האסלאם בנרטיב ההיסטורי הפלסטיני, וממסגרת את ההתנגדות כחובה קדושה. לפיכך זהו בסיס אידיאולוגי שאינו ניתן למחיקה מיידית; יש לאתגר ולעצבו מחדש בעקביות ולבלום את השפעתו תוך הצעת חזונות חלופיים, שמתכתבים עם הנרטיבים התרבותיים ועם האתוס הלאומי של הפלסטינים ושל האומה הערבית והמוסלמית, שאליה הם משתייכים.